

Poljski kompleksi u romanu Poljski kompleks Tadeusza Konwickog

Mikac, Patricija

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:829247>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-17**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ZAPADNONOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI
KATEDRA ZA POLJSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST
I. Lučića 3, ZAGREB

PATRICIJA MIKAC

DIPLOMSKI RAD

**POLJSKI KOMPLEKSI U ROMANU *POLJSKI
KOMPLEKS* TADEUSZA KONWICKOG**

Mentor: dr. sc. Filip Kozina

Zagreb, 2020.

University of Zagreb
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF WEST SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURES
POLISH LANGUAGE AND LITERATURE
I. Lučića 3, ZAGREB

PATRICIJA MIKAC

MASTER'S THESIS

**POLISH COMPLEXES IN NOVEL *THE POLISH
COMPLEX* BY TADEUSZ KONWICKI**

Mentor: Filip Kozina, PhD.

Zagreb, 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD	4
1.1. Imagologija	5
2. TADEUSZ KONWICKI I NJEGOVO STVARALAŠTVO.....	7
2.1. Poljski kompleks.....	9
2.2. Cenzura u Poljskoj Narodnoj Republici	10
3. ANALIZA	12
3.1. POLJSKI KOMPLEKSI	12
3.2. USTANIČKI KOMPLEKS	16
3.2.1. Romantični mit	17
3.3. POLJSKA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA	21
3.4. KOMPLEKS SLOBODE I ZASUŽNJENOSTI.....	27
3.5. POLJSKOST	32
4. ZAKLJUČAK.....	35
5. SAŽETAK – ABSTRACT	37
6. POPIS LITERATURE.....	39

1. UVOD

Tema ovog diplomskog rada su poljski kompleksi u istoimenom romanu Tadeusza Konwickog. Naslovni kompleksi shvatit će se dvoznačno: kao fenomeni u poljskoj povijesti koji čine kompleksnost poljske situacije i kao pojedinačni fenomeni koji su utjecali na sudbine i na oblikovanje poljskog društva. Povijesni okvir bit će izložen usporedno s analizom motiva u romanu s obzirom na to da ćemo kao hipotezu ponuditi tvrdnju kako je povijest imala utjecaj na stvaranje poljskih kompleksa. Roman *Poljski kompleks* objavljen je 1977. godine u podzemnom izdavaštvu, prikazuje svakodnevicu druge polovice 70-ih godina u Poljskoj Narodnoj Republici i problematizira stanje poljskog društva te stanje u kojem se nalaze: kaos svakodnevnog života, pad moralnih vrijednosti, zaslužjenost, apatiju, beznade. U romanu također nalazimo i drugu radnju, odnosno digresiju od glavne radnje koja se događa u vrijeme Siječanjskog ustanka 1864. godine preko fikcijskog prikaza djelića života vođa toga ustanka.

Kako bi naslov rada bio što bolje shvaćen, potrebno je objasniti što je uopće kompleks kao pojam: *kompleks je u psihološkom smislu skup podsvjesnih pojava, predodžbi, osjećaja i nagona koji se očituju nizom prenatrženih reakcija*.¹ Kompleksi u romanu Tadeusza Konwickog očituju se u povijesnim elementima zaslužjenosti, želji za slobodom, ustancima, romantičkom mitu, neuspjesima, kompleksima Istoka i Zapada, u drugosti te samom pojmu Poljske Narodne Republike. Kao ishodište za analizu poslužit će nacionalni identitet te elementi tog identiteta. Koristit ćemo se imagologijom kao smjerom u znanosti o književnosti koja se bavi analizom diskursa, kolektivnih identiteta i fenomena. U romanu *Poljski kompleks* svaki od događaja može se objasniti egzistencijalnim stanjem, odnosno fenomenima koji su se pojavljivali, razvijali i dosezali svoj vrhunac tijekom povijesti. U ovome romanu možemo izdvojiti te fenomene upravo zato što su u vrijeme Poljske Narodne Republike, odnosno poljske zaslužjenosti u doba komunizma, upravo ti fenomeni postali vidljivi kao sjećanje na tradiciju.

Cilj ovoga rada bit će izdvojiti te analizirati komplekse koji su određeni poviješću i pokušati opisati kako utječu na pojedinačne sudbine te sudbinu samog poljskog naroda. Bit će istraženi odnosi likova prema elementima povijesti te razbijanje poljskih mitova. Analizirat ćemo i kako je Tadeusz Konwicki upleo svoje iskustvo, svoju biografiju, u radnju te kako se obračunava s tim kompleksima. Na taj se način u romanu prožimaju zbilja, fikcija, književnost i elementi historiografije. Stil pisanja Tadeusza Konwickog ne svodi se samo na upletanje autobiografskih elemenata već i na njegovo oštro opisivanje svijeta koji se raspada, koji groteskom svodi na apsurd. Na taj način Konwicki moralizira, razračunava se, kritizira te

¹ <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>

demaskira i demitologizira taj svijet.

U sklopu uvoda opisan je pojam imagologije te način na koji je imagologija uklopljena u analizu fenomena u romanu. Zatim slijedi bilješka o piscu i djelu te kratko o pojmu cenzure koja je tada djelovala u Poljskoj Narodnoj Republici. Nakon toga slijedi analiza romana, odnosno bit će predstavljeni fenomeni (kompleksi), objasniti će se kako su oni nastali, kao i povijesni okvir vezan uz određeni fenomen u poljskoj povijesti.

1.1. Imagologija

Obrađeni elementi književnog djela, odnosno obrađeni fenomeni (kompleksi) koje problematizira Konwicki već su poznati ne samo kao dio poljske povijesti, nego su također obrađivani u književnosti. Izoliranjem dijela teksta koristi se kao pokazateljem tvrdnje, odnosno pokazateljem autopredodžbi i heteropredodžbi ne samo u individualnoj svijesti već i u kolektivnoj svijesti poljskoga društva. Koristeći se imagologijom, možemo utvrditi jesu li ti fenomeni poljskoga društva određeni poviješću, ideologijom ili kulturom. Prema Joepu Leersenu književnost na sljedeći način daje pogled u identitet:

Pitanje kulturnog, nacionalnog i etničkog identiteta osobito je uočljivo na području književnosti, koja među svim umjetničkim oblicima najeksplicitnije odražava i oblikuje svijest cijelih društava i koja se često smatra pravom formulacijom njihova kulturnog identiteta.²

Nacionalne stereotipe u književnosti i ostale oblike kulturnog predstavljanja možemo pronaći i u pojmu drugosti te odnosu prema Drugome. Te slike uvijek su podložne međusobnom uspoređivanju. Prema mišljenju Karla Ulricha Syndrama:

Važnost nacionalnih koncepata u našem poimanju kulture i društva postaje očita tek onda kada propitamo automatsku razumljivost koju takvi nacionalni koncepti uživaju... Književnost se često smatra čistim izrazom kulturnog identiteta nacije. Reprezentacija onoga što je Drugo, strano i tuđe korespondira s komplementarnim idejama o tome što je poznato i domaće. Strano se može slaviti u svojoj šarmantnoj slikovitosti ili se odbacivati i ocrnjivati kao tuđe i sirovo.³

Jean-Marc Moura na sljedeći način piše o predodžbama i slikama zemalja: *ona je slika o stranim zemljama, slika koja dolazi iz nekog naroda (društva, kulture) te, napokon, slika koju*

² Davor Dukić i sur., *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, 2009., str. 100.

³ Isto, str. 75-79.

*je stvorio autorov osobit senzibilitet.*⁴ Također, Moura o predodžbama kaže da one prikazuju strane zemlje u skladu s pretežnim tumačenjem skupine koje je povezano s njezinim korijenima, prirodom i mjestom u povijesti.⁵ Razumijevanje imagologije daje nam kontekst u analiziranju fenomena i naslijeđa u poljskoj povijesti.

Koristeći se imagologijom, uz povijesni okvir poljske povijesti možemo utvrditi fenomene koji su se razvili u poljskom društvu te analizirati na koji način su se pretvorili u komplekse.

⁴ Davor Dukić i sur., *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, 2009., str. 157.

⁵ Isto, str. 164.

2. TADEUSZ KONWICKI I NJEGOVO STVARALAŠTVO

Tadeusz Konwicky rodio se 1926. godine u Nowoj Wilejki pokraj ondašnjeg Wilna, a današnjeg Vilnusa u Litvi. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata, 1944. – 1945. godine, bio je vojnik partizanskih postrojba Zemaljske vojske. Nakon Drugoga svjetskog rata studirao je u Krakovu na Jagielonskom sveučilištu te se poslije preselio u Varšavu. Na prijelazu 1940-ih u 1950-e godine prihvatio je socrealistički stil u književnosti i publicistici u formaciji „prištavih“. Njegovo prvo napisano djelo je roman *Rojsty* iz 1956. godine. Osim tematike rata u Konwickyjevu stvaralaštvu pojavljuju se i romani u kojima daje sliku Wilna i okolice: *Z obleżonego miasta*, *Dziura w niebie*, *Zwierzczekoupiór*, *Kronika wypadków miłosnych* te *Bohiń*. U romanima *Sennik współczesny*, *Wniebowstąpienie* i *Nic albo nic* daje kritiku i rezultate staljinizma. U podzemlju su objavljeni njegovi romani *Kompleks polski*, *Mała apokalipsa* i *Rzeka podziemna*, *podziemne ptaki*. U tim djelima opisivao je stvarnost Poljske Narodne Republike 70-ih godina 20. stoljeća. Osim književnošću, od polovice 1950-ih godina Konwicky se bavio i filmom i kao scenarist i kao redatelj. Konwicky je autor filmova *Ostatni dzień lata* i *Salto* te filmova *Dolina Issy* i *Lawa* prema književnom predlošku Czesława Miłosza i Adama Mickiewicza.

U djelima Tadeusza Konwickykog izraženo je pozivanje na vlastitu biografiju iako se pojavljivanje biografskih crtica očitovao na različite načine. U svojim književnim tekstovima autor nije iznosio činjenice iz svoga života, već se njegova biografija najčešće pokazuje u sudbinama likova ili je upletena u samu fabulu djela. Svoje iskustvo Konwicky pokazuje motivima djetinjstva, motivom odlaska iz Wilna, iskustvom rata u mladosti, motivima političkih i društvenih promjena.

Pisac se za taj cilj koristi procesom mitologizacije, nakon kojega nastupa sigurna demitologizacija i demaskiranje narodnih, a prije svega generacijskih mitova.⁶ ... Stvaralaštvo Tadeusza Konwickykog zapis je različitih varijacija na temu identiteta i vlastite biografije, a istodobno i svjedočanstvo nalaženja istine o sebi.⁷

Književni povjesničar Stanisław Burkot daje opis uvođenja biografije Konwickykog u književni tekst ovako: *U stvarnosti je to pisac koji putem vlastite autobiografije prepoznaje stanje svijesti – način razmišljanja Poljaka, njihovo upletanje u povijest.*⁸ Profesor Włodzimierz Maciąg opisuje književni izraz Konwickykog: *... tragičan konflikt njegova*

⁶ Joanna Cieplińska, *Gry i idee czyli biograficzne wariacje Tadeusza Konwickykiego*, 2008., str. 33.

⁷ Isto, str. 38.

⁸ Stanisław Burkot, *Literatura Polska 1939-2009*, 2010., str. 291.

*naraštaja ga fascinira kao vlastiti doživljaj, kao predmet vlastite drame, kao stvar koja zahtijeva lirski izraz, povjerenje, izjavu, krik.*⁹ U stvarnosti naratora zajedno funkcioniraju pesimizam i optimizam – pesimistična sadašnjost u kojoj se nalazi te optimizam prema budućnosti i obnovi društva te društvenih vrijednosti. Ta dva pojma postoje na svim razinama koje oblikuju društvo, između ostalog politike, kulture i povijesti.

*Konwicki apsolutno nije politički pisac. On je istraživač poljske kolektivne svijesti. Zanima ga subjektivna stvarnost ljudi koje je osakatila sudbina, prognala ih iz svijeta normalnih, društvenih potraga i dostignuća u djelokrug snova, mitova i uzaludnih očekivanja. Koristeći se svojom biografijom kao arhetipom svog naraštaja, istražuje načine na koje Poljaci oblikuju, transformiraju i uništavaju svoje simbole, kako okreću svoje slabosti u snagu, a svoju snagu u slabosti.*¹⁰

Povijesne činjenice funkcioniraju i postoje u romanu, oblikuju određenu stvarnost i likove koji se isprepleću u vremenu i prostoru s povijesnim sjećanjem te tako pokušavaju pomiriti sjećanje, odnosno prošlost i naizgled beznadnu sadašnjost. Konwicki se koristi povijesnim i književnim znanjem, susreće se s različitim stvarnostima, proživljava promjene. Stalni motivi uz specifičnu poetiku u njegovim djelima su specifični motiv junaka inteligenta na tragu romantičnog junaka te motiv pejzaža Wileńszczyzne kao izgubljenog raja:

*Od samoga je početka proza T. Konwickog bila tipizirana tematskom trijadom: rat, refleksije mladenačkoga iskustva i širok komentar suvremenoga života. Teško je reći nadvladava li ijedna od tih tematskih komponenata druge u smislu pojavljivanja. Prije je ono što vidimo konstantna interakcija u svim djelima T. Konwickog.*¹¹

Jedan je od motiva u djelima T. Konwickog i grad Varšava te Palača kulture i znanosti, koja, najjednostavnije rečeno, predstavlja sovjetsku dominaciju u Poljskoj. U svojim djelima T. Konwicki opisuje propadanje Varšave, a njezine stanovnike prikazuje groteskom. Često se u opisu Varšave Konwickog može pronaći i kritika režima.

To je Varšava s karakterističnom gradnjom Palače kulture i znanosti i postaje „vlastitim mjestom“ u djelima T. Konwickog. Za razliku od toga, povratak autora na Wileńszczyznu čini se u samoj srži putovanjem u mitologizirano

⁹ Włodzimierz Maciąg, *Literatura Polski Ludowej 1944-1964.*, 1973., str. 411.

¹⁰ Jarosław Anders, *Between Fire and Sleep, Essays on modern polish poetry and prose*, 2009., str. 153.

¹¹ Edward Mozejko, *Beyond ideology: The prose of Tadeusz Konwicki*, 1994., str. 2.

*izgubljeno mjesto. Na taj se način izvršava degradacija sjećanja i neposrednoga iskustva koje je zastupljeno idejom ukorijenjenom u zajedničkom sjećanju.*¹²

Analiza romantizma u djelima Tadeusza Konwickog očituje se u percepciji poljske povijesti, čiji je jedan od osnovnih elemenata sam romantizam i romantički svjetonazor. Na primjer, često se ta romantička tradicija čini kao teret te je isprepleće s povijesti i likovima u djelu kao način razračunavanja i demitologizacije.

*Smještanje autobiografizma pokazanog u prozi T. Konwickog u perspektivi vrijednosti koje aktualizira romantični kontekst vodi do zaključka da povratak u „zemlje djetinjstva“ označava ne samo istraživanje slojeva vlastite prošlosti već i vješto manipuliranje onim književnim tradicijama koje nalaze nježni odjek u općoj svijesti.*¹³

Kada se govori o mjestu rođenja Tadeusza Konwickog (Wileńszczyzna) te mjestu njegova kasnijeg života (Varšava), također treba naglasiti njegov vlastiti, ne do kraja određeni identitet, odnosno dualnost toga identiteta. S jedne strane u njegovim sjećanjima i refleksijama nalazimo čežnju za izgubljenim mjestom djetinjstva, a s druge strane vidljiva je njegova borba s poljskosti. Treba naglasiti da se romantizam u romanima Tadeusza Konwickog, kao i njegovo upletanje vlastite biografije, može smatrati načinom konfrontacije s povijesti i kulturom, u čemu uvelike leži njegova originalnost.

2.1. Poljski kompleks

Poljski kompleks, napisan 1976. godine, u početku je Konwicki planirao objaviti u nakladničkoj kući *Czytelnik*, no nakon izmjena koje je cenzura pokušala provesti odlučio je objaviti knjigu u nezavisnom izdavaštvu. Roman je objavljen 1977. godine u trećem broju časopisa „Zapis“ kao prvi poljski roman izdan u drugom optjecaju (polj. *drugi obieg*). Te iste godine Konwickom su zabranili objavljivanje u službenom optjecaju te se njegovo prezime nije smjelo navoditi u publikacijama. Knjiga je imala veliki odjek među čitateljima, iako je izazvala kontroverzije u tretiranju nacionalnih mitova. Tim romanom Tadeusz Konwicki postaje politički angažirani pisac zbog načina na koji opisuje i kritizira režim.¹⁴ Roman sadržava

¹²Agnieszka Czajkowska, *Mitologizacja i mistyfikacja. Twórczość Tadeusza Konwickiego wobec romantycznego powrotu do „kraju lat dzieciennych”*, 2008., str. 66.

¹³ Isto, str. 69.

¹⁴ Prije u radu sam navela citat koji je na drukčiji način objašnjavao političku angažiranost Konwickog.

negativnu dijagnozu stvarnosti Poljske Narodne Republike i političkih mehanizama koji je oblikuju. Prije svega je to zapis stanja zajedničke svijesti Poljaka, njihovih strahova, osjećaja i čežnje kao zaslužjenog naroda. Profesor D. Blažina u svojoj knjizi *U auri Dušnog dana* na sljedeći način opisuje potrebu za svjedočenjem o vremenu:

Zaoštrene društvene i političke suprotnosti, kaotični znakovi zbilje, izgubljeni moral – sve je to naglasilo potrebu za svjedočenjem i arbitriranjem o "istinskim" značenjima – o onim značenjima koja su u stanju ponovno osmisliti svijet kao cjelinu. Upravo stoga intelektualci, a među njima ponajprije kritičari i pisci, stječu auru autentičnih društvenih autoriteta, čije je pamćenje trebalo posvjedočiti o (individualnim i kolektivnim) kompleksima i mukama.¹⁵

Političku temu Tadeusz Konwicki nastavio je romanima *Mala apokalipsa* (1979) i *Rzeka podziemna, podziemne ptaki* (1984).

2.2. Cenzura u Poljskoj Narodnoj Republici

Jedna od karakterističnih crta poljske književnosti nakon rata bilo je djelovanje cenzure.

Hrvatska enciklopedija definira cenzuru kao *sustav administrativnih mjera koje poduzimaju vlasti protiv objelodanjivanja, čitanja, širenja i posjedovanja, slušanja i gledanja nepoćudnih i za društvo opasnih tiskanih i rukopisnih knjiga i slične građe. Postupci koje poduzimaju vlasti protiv nepoćudnih knjiga i druge za društvo opasne građe razlikuju se od države do države i uvijek su odraz političkih ili vjerskih prilika u njima, a ovisе o procjeni vladajućih krugova o tome u kojoj mjeri tiskana ili izgovorena riječ ugrožava interese države i društva.¹⁶*

Cenzura koja je djelovala u Poljskoj Narodnoj Republici tijekom svih 45 godina komunizma nazivala se preventivna cenzura. Ona se očitovala u nizu postupaka: nadzor rada nakladnika i tiskara, zabrana rada ilegalnim tiskarama, uskraćivanje financijske potpore, postavljanje povjerljivih i podobnih urednika časopisa i knjiga, obveza autora i izdavača da cenzorskim vlastima predaju rukopise prije njihova slanja u tiskaru. U to vrijeme su u Poljskoj Narodnoj Republici časopisi „Zapis“ i „Krytyka“ objavljivali tekstove kojima je cenzura blokirala izdavanje u službenom optjecaju ili djela autora koji su se odlučili kako ne žele da

¹⁵ Dalibor Blažina, *U auri Dušnog dana*. Ogledi i rasprave o poljskoj književnosti i njezinoj hrvatskoj recepciji, 2005., str. 230.

¹⁶ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=11246>

njihovo djelo bude cenzurirano. Iako su se romani Tadeusza Konwickog oblikovali u dijalogu s cenzurom, odnosno vidljivo je upletanje cenzure u sadržaj romana, Konwicki se u svojim djelima koristi metodom ezopovskog jezika kojim je mogao izraziti sadržaj djela (partizanski pothvati, stvarnost Poljske Narodne Republike, kritika vlasti) i tako zavarati cenzore.¹⁷ Naravno, pisac je imao određenu slobodu pisanja ako je bio u dobrim odnosima s političkim autoritetima te je mogao dobiti određene povlastice iako nije mogao opovrgnuti cenzorovu odluku. Takav je bio i slučaj Tadeusza Konwickog i objavljivanja njegova romana *Władza*, koji je prvotno bio odbijen. Ipak, te ustupke ne treba precijeniti, rigoroznost programa i politički pritisci jamčili su da će se pisac ili podrediti ili da će šutjeti.¹⁸

¹⁷ Kako je i sam Konwicki napomenuo u jednom intervjuu: *Činjenica da se mora suočiti s cenzurom može mobilizirati pisca da stvori načine zaobilaznja cenzure; prisiljava pisca da se služi metaforama koje djelo podižu na višu razinu. To se katkad može dogoditi... Nije tako loše ako cenzor samo ukloni određene odlomke. Puno je gore ako tekst ponovno uređuje kako bi promijenio njegovo značenje ili pripisao piscu prosudbe i mišljenja koja on nikada ne bi želio izraziti... Napokon mi je bilo dosta, pa kada se otvorila prilika da pišem bez cenzure, iskoristio sam tu priliku.* Konwicki, T., Interview: *The delights of writing under censorship*. Index on Censorship, 1986., 15(3), 30-31.

¹⁸ John M. Bates, *Cenzura w epoce stalinowskiej*, 2004., str. 119.

3. ANALIZA

3.1. POLJSKI KOMPLEKSI

Za razumijevanje vrijednosti i kompleksa koji utječu na stvaranje nacionalnoga identiteta potrebno je razumjeti važnost čimbenika koji ga oblikuju. Nacionalni identitet Poljaka oblikovan je nacionalnom kulturom, običajima i vjerom, uglavnom u kontekstu borbe za neovisnost. Još su neki čimbenici svijest ili predodžba o zajedničkom podrijetlu i povijest naroda te predodžba o zajedničkom teritoriju. Osjećaj identiteta najviše se izražava u vrijeme kriznih situacija kao što možemo vidjeti na primjeru Poljske: dugotrajna borba za neovisnost, ustanci, uspjesi, ali i neuspjesi, dinamična prošlost, položaj u Europi, a posebno i mitovi stvoreni u vrijeme romantizma, uvelike su utjecali na nacionalni identitet Poljaka, ali i na sliku (predodžbu) o samima sebi.

Svaki od tih čimbenika možemo staviti u kontekst kompleksa kao osjećaja i pojava o kojima piše Konwicki u svome djelu *Poljski kompleks*. Unutarnjim monolozima pripovjedača autor istražuje svijet i svijest Poljaka kao zajednice, društva. Lajtmotivom romana možemo nazvati mračni svijet u kojem se nalaze likovi: taj je svijet pun banalnosti i nedostaje mu norme i moralnih vrijednosti. Konwicki u svome romanu također povlači pitanje poljskoga romantičkoga mita i same demitologizacije, odnosno opovrgavanje mita kao pojma tradicije koja upotpunjuje kolektivnu točku identifikacije i daje sliku očekivanja i uzora. Autor je pokazao fenomene koji su temelj za stvaranje identiteta s obzirom na to da je za grupni identitet važno priznanje predodžbe i uočavanje sličnosti i razlika.

U djelu također možemo pronaći problem povijesti, koja ima moć nad sudbinom pojedinoga čovjeka – stvaranje kompleksa, osjećaj krivnje, gubitak države. Naraštaj nakon rata se borio s problemom vjernosti državi, a odluke su bile diktirane političkim i povijesnim promjenama. Osjećaj koji se zadržao u njima i rađao komplekse je osjećaj krivnje i poraza, ali ujedno i osjećaj patriotizma. Patriotizam je kao element, iako u suprotnosti s režimom, usadio osjećaj obveze na pristanak surađivanja s režimom i stvarao komplekse.

Postoje tri veze u sklopu oblikovanja kompleksa u djelu *Poljski kompleks*: Poljska – Rusija, Poljska – Europa i sama Poljska, odnosno poljskost kao nacionalni identitet. Digresije u knjizi pokazuju mentalitet Poljaka, pokazuju nam jesu li „stvaratelji“ mitova koji prenose komplekse na buduće naraštaje ili su zapravo žrtve povijesti.

U sagledavanju poljskog povijesnog okvira i oblikovanja kompleksa može nam pomoći i kritičarka književnosti Hanna Gosk, koja u svome članku *Polskie opowieści w dyskurs postkolonialny ujete* opisuje poljsku specifičnost koja leži u situacijama koje se tiču i dominacije i zaslužjenosti te koje su stvorile različite diskurse, na primjer situacija u kojoj je Poljsko-Litavska Unija odigrala imperijalnu ulogu, stvarnost okupacije u kojoj je Poljskoj pripala uloga podjarmljenog, međuratna varijanta kao situacija nakon okupacije, ali i imperijalna prema nepoljskim stanovnicima i ponovna opresija i ograničena suverenost od 1945. do 1989. godine.¹⁹

Likovi u romanu *Poljski kompleks* prisjećaju se prošlosti na temelju koje kreiraju identitet. Prijelomni povijesni događaji u prošlosti, kao što su uspjesi i neuspjesi u borbi za neovisnost te razvoj Poljske, pronašli su svoj odraz u vremenu Poljske Narodne Republike kao vremenu u kojem je Poljska bila „pod čizmom“ Rusije te su svi kompleksi izašli na vidjelo u obliku apatije i depresije poljskog naroda, koji se prestao boriti. Izvor kompleksa treba tražiti u prošlosti, na primjer kulturna mitologija Poljaka, poljsko iskustvo nacionalnih poraza stvorilo je traume i komplekse koji se prenose s generacije na generaciju – od poraza pa sve do poljskosti kao elementa nacionalnog identiteta i tvore specifičnu identitetsku tvorbu, poljskost, koju ću objasniti poslije u radu. U romanu digresije u prošlost daju prirodni odnos obrane: ako sadašnjost ili čak i budućnost ne daju priliku za osjećaj ponosa, Poljaci se okreću povijesti, iz koje crpe narativ o davnim uspjesima naroda, u kojem traže utjehu od oštire stvarnosti, ali također je prisutan i narativ povijesti koja se pretvara u traumu i kompleks preko fenomena neuspjeha i zaslužjenosti te tako stvara složenu situaciju kompleksa:

*Poljski kompleks implicira i poljski osjećaj inferiornosti, nedostatka, nepravde i neshvaćanja, ali i također skupinu problema koji se ne pojavljuju nigdje drugdje na istoj razini zamršenosti i složenosti, stoga stvaraju određeni osjećaj identiteta potlačenih kao iznimnih, jedinstvenih i neponovljivih.*²⁰

Konwicki odabire govoriti o odgovornosti za prošlost i o samoj prošlosti ne samo putem svoje biografije već i putem zajedničke, nacionalne, govori o cijelim naraštajima koje su zahvaćale te sudbine i koje su ih oblikovale. Autor preispituje nacionalne ideale koje su svoje korijenje imale u romantizmu. Analizom opsesija i kompleksa pojavljuje se slika prošlosti koja prema kaotičnoj i nesigurnoj sadašnjosti sadržava smisao, ideale i cilj. Diskurs prelazi iz gorkoga i groteske, kada se govori o sadašnjosti pod čizmom tlačitelja, u patos, kada se govori

¹⁹ Hanna Gosk, *Polskie opowieści w dyskurs postkolonialny ujete*, 2016., str. 76.

²⁰ Isto, str. 203

o prošlosti iako se i tada kritiziraju nacionalne vrijednosti. J. Holzer u svome članku *Polskość żywiona kompleksami* ističe da je poljskost kao kompleks dio svakodnevne povijesti, odnosno one koju ljudi proživljavaju svojim iskustvima, odnosno ti kompleksi žive u njima: *Na prirodan način se takva povijest hrani kompleksima, stalno su u njoj prisutni kompleks više i niže vrijednosti, snaga i slabost, veličina i prosječnost, mesijanizam i beznadnost... Stoga je poljskost svakodnevna povijest, a svakodnevna povijest je skup kompleksa.*²¹ Kompleks niže vrijednosti, kao i više vrijednosti, usađen je u mentalitet ljudi. U poljskom mentalitetu izmjenjuju se ta dva kompleksa koja su bila izražena za vrijeme zaslužjenosti kao odraz davne tradicije. Dok se kompleks niže vrijednosti očitovao u samoj zaslužjenosti kao odraz kaotične i mračne svakodnevne i davnih poraza, razočaranja te, naravno, u idealiziranju Zapada, kompleks više vrijednosti našao je svoje korijene u visokom osjećaju vrijednosti, emocijama prema domovini i tradiciji te je unatoč zaslužjenosti bio izražen prema Rusiji, odnosno Istoku. Poljaci nisu imali svoju slobodnu državu ni institucije – vladao je komunizam te u tom kompleksu niže vrijednosti kao posljedicu umjesto eksplozije energije djelovanja u kontekstu borbe za svoju domovinu, u romanu nalazimo kritiku apatije poljskoga društva. U toj situaciji upoznajemo likove romana, pasivni ljudi koji stoje u redu, u strahu od odluka i pogrešaka odlučuju se ne napraviti ništa te su u stanju ravnodušno gledati što se događa pred njima. Dok se društvo oko njih raspada, likovi ostaju uvjereni da ne nose odgovornost i da su nemoćni te tako opravdavaju svoju pasivnost.

*Sudbine i nesreće naroda često podsjećaju na sudbine i nesreće pojedinih ljudi, običnih ljudi iz gomile, iz svakodnevne neučinkovite egzistencije. Postoje narodi sa sretnom crtom, s kapljicom sreće, koji imaju izvanrednu karijeru, a postoje i narodi pehisti, bezuspješni, bijedni.*²²

Poljska je bila rastrgana između Istoka i Zapada te je s jedne strane bilo vidljivo odbijanje istočnih uzora, kao i tretiranje svega istočnoga s distance, a s druge strane, Poljaci su tražili poveznicu sa Zapadom, kao i svoj položaj u Europi. O tome Maria Janion piše ovako:

*Mi smo postkolonijalna zemlja, koja istodobno – što se više puta događalo – osjeća višu vrijednost prema svome kolonizatoru Rusiji. Tada smo se osjećali i osjećamo se Europom koja se natječe s azijskim barbarstvom.*²³

²¹ J. Holzer, *Polskość żywiona kompleksami*, 1987., str. 161-162.

²² Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 88.

²³ Maria Janion, *Niesamowita Słowiańszczyzna*, 2007., str. 328.

Sredina 70-ih godina 20. stoljeća u Poljskoj bila je pod utjecajem kriza koje su se odrazile i u romanu Konwickog: na primjer demografske, političke i ekonomske krize. Bernadetta Żynis tako u svojoj knjizi *Koniec świata raz jeszcze* piše kako se na političku perspektivu koja proizlazi iz totalitarizma i njegovih posljedica na društvo slaže i ona svjetovna koja prožima svaki dio stvarnosti te se istodobno pojavljuje svijest da su se takve krize pojavljivale i u prošlosti te na taj način likovi romana Konwickog dolaze do zaključka da bez obzira na planove ljudi povijest ima svoj ritam te njihova apatija i pasivnost proizlazi iz nemogućnosti utjecanja na tijek povijesti.²⁴

Konwicki pokazuje beznađe i stanje likova kategorijom vremena. U vremenskoj ravni likovi se ne osjećaju kao da kroje svoju sudbinu. Stvarnost u romanu teče neprekidno, a ipak se stalno izmjenjuju prošlost i sadašnjost te se također daje pogled u budućnost. Ciklično vrijeme je inkorporirano u strukturu romana pripovijedanjem i usporedbom prošlosti i sadašnjosti te događaja koji se u njima naizgled ponavljaju. Rezultat tog ponavljanja kružnog vremena je brisanje granice između događaja Siječanjskog ustanka i Drugoga svjetskog rata te oni postaju univerzalno, zajedničko iskustvo. Tekst romana ne reproducira stvarnost, već daje iluziju stvarnosti kao što možemo primijetiti na primjeru likova: povijesni, stvarni i fiktivni likovi kao i sam lik naratora – Konwicki, koji dijeli ime s autorom romana.

²⁴ Bernadetta Żynis, *Koniec świata raz jeszcze*, 2003., str. 19.

3.2. USTANIČKI KOMPLEKS

Druga vremenska linija u djelu *Poljski kompleks* prati Siječanjski ustanak 1864. godine u trenutku prije njegova pada. Događaji su predstavljeni iz perspektive dviju povijesnih figura toga ustanka – Zygmunta Mineyka i Romualda Traugutta. Kako bi predstavljeni događaj i njegov utjecaj na poljsko društvo i situaciju bio što razumljiviji, potrebno je utvrditi temeljni povijesni okvir Siječanjskoga ustanka. Dana 22. siječnja 1863. izdan je Siječanjski manifest kojim su pozvani narodi Poljske, Litve i Rutenije na borbu za neovisnost. Tijekom ustanka pokazalo se da se odredi ustanika nisu sposobni boriti s ruskom vojskom. Tijekom ustanka kao diktatori djelovali su Ludwik Mierosławski, Marian Langiewicz i Romuald Traugutt. Kao najdugotrajniji ustanak poljskoga naroda protiv ruske vlasti Siječanjski ustanak završio je uhićenjem Traugutta. Posljedica je bila ta da su Poljsku zahvatile represije i rusifikacija te duhovna kriza poljskog društva. Utjecaj na poljsku svijest nakon ustanka objašnjava profesor Damir Agičić: *Novi naraštaji hranili su svoj duh sjećanjima na ustaničke podvige i spremali se na novi obračun i novu borbu za nezavisnost. To je možda bila najveća korist koju je Siječanjski ustanak ostavio u nasljeđe.*²⁵

Likovi Zygmunta Mineyka i Romualda Traugutta u djelu nositelji su osjećaja razočaranja u svijesti naroda. Zygmunt Mineyko bio je aristokrat, vratio se u domovinu tijekom Siječanjskoga ustanka kako bi vodio postrojbe Langiewicza (vođe Siječanjskoga ustanka). Seljaci su ga uhvatili i predali ruskoj vlasti te je bio poslan u Sibir. Romuald Traugutt bio je general i vođa ustanka od listopada 1863. godine. Nakon što su ga uhvatili, osudili su ga na smrtnu kaznu vješanjem. Objеšen je 1864. godine na Varšavskoj citadeli. Konwicki je Mineyka i Traugutta prikazao demistificirajući mit junaka kojim su oni predstavljeni u poljskom povijesnom narativu. Prikazao ih je kao razočarane, obične ljude koji i dalje zagovaraju borbu kao izbavljenje. Oni sudjeluju u ustanku iako znaju da je poraz neizbježan, ali stoje iza svoje ideje žrtve za domovinu. U romanu Konwicki oblikuje od sudbina Mineyka i Traugutta narativ tipične poljske sudbine s izmijenjenim kontekstom i emocijama. Oni postavljaju pitanje smisla ustanka, kao i sudjelovanja u ustanku, dok Traugutt daje i odgovor: – *Je li imalo smisla ustajati protiv takve sile? – Ne znam je li imalo smisla. Znam da je bilo nužno.*²⁶ Na taj način Konwicki početničkom ustaničkom entuzijazmu suprotstavlja kasnije razočaranje, usamljenost i ogorčenost te ih uspoređuje s emocijama partizana Zemaljske vojske 1944. – 1945. godine te tako razbija romantični mit junaka. Poraz junaka Mineyka i Traugutta nije samo njihov poraz – takav poraz i sudbina ponavljaju se u Drugome svjetskom ratu. Konwicki na taj način povezuje neuspjele ustanke kao način za promišljanje o kulturološkom narativu tih iskustava i

²⁵ Damir Agičić, *Podijeljena Poljska 1772-1918*, 2004., str. 83-91.

²⁶ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 155.

posljedica koje su ostavili na Poljsku i njezino društvo. Autor nas u digresiji preko Mineyka podsjeća i na svoju mladost i 1944. godinu autobiografskom crticom:

A pred tobom, kao i preda mnogom nekoliko naraštaja poslije, bila je još samo nepoznata, tajna, veličanstvena budućnost. Tvoja sudbina bila je nepronicava i bila je Golgota domovine. Bilo je vrelo, zagušljivo, nada je bila uzvišen, nadirući osjećaj.²⁷

Polako si se prisjećao svoje odvratne sudbine i bezobzirnog poraza. Sudbine i poraza još jednog naraštaja u tragičnom hodočašću mnogo naraštaja Poljaka.²⁸

Od 1944. do 1945. godine Tadeusz Konwicki bio je vojnik u Zemaljskoj vojsci i sudjelovao je u akciji Oluja. Vrhunac akcije Oluja bio je Varšavski ustanak koji je započeo 1. kolovoza i trajao do 3. listopada 1944. godine. Varšavski ustanak organizirala je Zemaljska vojska protiv njemačke okupacije Varšave zato da dočekaju Crvenu armiju kao legitimni i legalni predstavnici poljske vlade u izbjeglištvu.

U romanu se pojavljuje simultanost događaja: ponavljanjem su porazi i iskustva izgubili svoju izuzetnost te su dobili svoje mitsko značenje u kulturnom kodu i svijesti Poljaka: nakon uznositosti borbe slijedi nesretna egzistencija poljskoga društva, odnosno nakon pothvata ustanaka, vremena vjere i nade u neovisnost, to vrijeme završilo se kao poraz koji je ostavio dugotrajne posljedice u poljskom društvu. Na taj način je Konwicki te događaje upisao u iskustvo svakodnevice kao kontinuiranu tradiciju sudbina te neprestano traženje smisla, ali koristeći se ironijom kao pokazateljem uvjetovanosti tih događaja u kojima su mnogi sudjelovali. Ustanci su postali simbolom koji se poslije prepoznavao u kolektivnoj svijesti Poljaka, a neuspjeh ustanka kao posljedicu je ostavio vjeru u budućnost, kao i komplekse. Pisac diskurs ustanka i kompleksa vezanih uz taj diskurs povezuje s romantičnim kodom i s preispitivanjem tog koda.

3.2.1. Romantični mit

U romanu se također pojavljuje i motiv romantičnoga mita – žrtve za svoju domovinu. Narodna mitologija nastaje pod utjecajem iskustava koja su važna za određeni narod te je tako narodna mitologija Poljaka nastala u vrijeme romantizma. Književnost je u to vrijeme izražavala probleme Poljaka, na primjer represije, ostvarenja neovisnosti te podjele države.

²⁷ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 42.

²⁸ Isto, str. 62.

Romantizam se u Poljskoj pojavljuje u prvoj polovici 19. stoljeća. Biserka Rajčić ovako opisuje utjecaj romantizma u Poljskoj: *Nastavila se i borba s predrasudama u društvu, posebno s onim predrasudama koje sputavaju slobodu pojedinca. U Poljskoj koja je porobljena, podijeljena, čija inteligencija je uglavnom napustila zemlju, ovaj kult je dostigao ogromne razmere.*²⁹ Dalibor Blažina u svojoj knjizi *U auri Dušnog dana* o romantičkom mitu govori ovo: *... polimorfnost i višeslojnost modela poljske kulture u kojoj je romantička paradigma imala, doduše, prvorazredno mjesto, ali je tijekom povijesti prolazila kroz različite uspone i padove – ugrožavana s ove ili one strane ideološke fronte, bivajući destruirana i izvana i iznutra – iz svojih imanentnih protuslovlja – ili pak izložena konkurenciji drugih paradigmi, ali je ipak, unatoč svemu, pretrajala u različitim inačicama ne samo visoke, nego i niske kulture, kao matrica te paradigme ili barem kao njezin uvijek prepoznatljiv trag.* Najjače su se u zajedničkoj svijesti naroda ustalili romantični mit patriotizma te romantičnog junaka koji na prvo mjesto stavlja opće dobro, a tek nakon toga vlastito. Patriot se odlučuje na borbu do kraja iako je pobjeda neizvjesna i spreman je žrtvovati se za domovinu. Takav primjer možemo u romantičnoj književnosti vidjeti u liku Konrada Wallenroda Adama Mickiewicza.

*... njihove borbe pretvorene su u žrtvu koja mora transformirati fizički poraz u moralnu pobjedu kako bi kreirala legendu koja će držati buduće naraštaje... Međutim, romantički san ima i negativnu stranu. Rođen iz osjećaja poraza, uključivao je poraz kao dio svoje mitologije. Označavao je smionu političke pothvate uz određeni fatalizam i ekstremizam koji je težio umanjanju ograničenih, ali realističnih projekata. Nakon nekog vremena sarkofag nacionalne martirologije počeo je izlučivati otrov mržnje i frustracije.*³⁰

Kao u romantizmu, junak Konwickog je inteligent koji se bori za neovisnost, vjeruje u obnovu države te kao književni junak putem razrade iskustva simbolizira spektar generacijskih iskustava. Na taj način junak Konwickoga predstavlja zbirnu biografiju Poljaka 20. stoljeća:

*Junaci T. Konwickog, slično kao i protagonist poljskog remek-djela romantike, mimo autobiografskih crta ispunjavaju svojim životopisom paradigmu sudbine cijelog naraštaja.*³¹

²⁹ Biserka Rajčić, *Poljska civilizacija*, 2003., str. 201-202.

³⁰ Jaroslaw Anders, *Between Fire and Sleep, Essays on modern polish poetry and prose*, 2009., str. 148.

³¹ Miłosz Kłobukowski, *Mityczna obecność Adama Mickiewicza w twórczości Tadeusza Konwickiego*, 2016., str. 537.

Poljski mesijanizam kao struja u poljskoj kulturi čiji se razvoj osjetio između Siječanjskog i Studenačkog ustanka predstavlja poljskom narodu misiju oslobođenja čovječanstva i funkciju duhovnoga vođe drugih naroda. Pojavljuje se 40-ih godina 19. stoljeća kao ideja intelektualaca nakon Studenačkoga ustanka 1831. godine. Dalibor Blažina u svojoj knjizi *U auri Dušnog dana* piše: *Mesijanizam će biti nadasve aktualan u prvim godinama ustanka i imat će zamjensku i terapeutsku funkciju... Konačno, to je ona mjera kojom se povlači crta što u temelju razlikuje poljski romantizam od drugih europskih romantizama: nigdje mesijanizam nije imao tako važnu, odlučujuću ulogu, i nigdje nije imao tako projektivni karakter.*³² Odjek mesijanizma u poljskoj svijesti u romanu poprima i patriotski oblik kada se govori o ustancima u mesijanističkoj ideji da je Poljska nevina žrtva, odnosno Krist naroda te da žrtva Poljske ima izbaviteljski smisao: ta je ideja u romanu *Poljski kompleks* povezana s ustancima tako da se pojavljuje kao metafizički smisao ustanka i žrtava ustanaka. U romanu *Poljski kompleks* Konwicki demitologizira mit poljskog mesijanizma izražavanjem osjećaja gubitka i razočaranja cijelog naraštaja Poljaka: pokazuje disproporciju vrijednosti u ime kojih se bori, za razliku od pomisli da je suzdržavanje od borbe izdaja i da je bolje dati svoj život u ime ideje. Još jedan pojam koji se veže uz romantizam jest i martirologija. Taj pojam vežemo uz ustanak kao tvrdnju da je mladež koja se borila, poput Krista, nevina žrtva čija se krv prolila za spasenje svijeta, odnosno pojam koji označava patnju i mučeništvo naroda ili društvene skupine. Konwicki u svojem djelu demistificira takav način razmišljanja gorkim opisivanjem svojih iskustava iz Drugoga svjetskog rata kada u Americi susreće prijatelja iz rata:

*...pripovijedao sam o odiseji neke male jedinice mladih ljudi koji su htjeli promijeniti svijet, a htjeli su taj svijet promijeniti lebdeći u nebo s provincijske svemirske luke bijednih močvara i divljih šuma, iz kratera nesreća i anonimnih krivnji koje malo koga zanimaju.*³³

Demitologizacija kao metoda kojom se koristi Konwicki služi tomu da se mit sagleda realistično te može biti narativ koji pretendira na narodnu svijest - taj narativ važno je smjestiti u povijesni okvir i društvene okolnosti i sagledati kako utječe na nacionalni identitet. Mogućnosti interpretacije mitova, kao i pamćenja, simbola i vrijednosti važan su dio nacionalnog identiteta. Konwicki se demitologizacijom koristi kao kritikom: preko svojeg iskustva u ratu prenosi da se tragičnost pojavila u idejama u koje se vjerovalo te koje su na kraju razočarale, na primjer dati svoj život za domovinu. U poljskoj svijesti o neovisnosti čimbenik

³² Dalibor Blažina, *U auri Dušnog dana*. Ogledi i rasprave o poljskoj književnosti i njezinoj hrvatskoj recepciji, 2005., str. 24-25.

³³ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 18.

iracionalnog i emocionalnog prelazi racionalni i razumni, fantastični prelazi realistični, entuzijazam prelazi zreli stav, nedostatak objektivne ocjene vlastitih mogućnosti i realistični tijek događaja. Ne začuđuje stoga što likove u romanu muči razočaranje u uzore ponašanja koje su primili te uništeni sustav vrijednosti.

3.3. POLJSKA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA

Rusija se u djelu *Poljski kompleks* pojavljuje kao jedan od glavnih kompleksa. Veze između Poljske i Rusije sežu još u 15. stoljeće, a ruska imperijalna politika prema Poljskoj kulminirala je komunističkim preuzimanjem vlasti u Poljskoj. S poljske je strane u društvu ostao osjećaj opasnosti i nesigurnosti koji je stvorila Rusija. Czesław Miłosz u svojoj knjizi *Rodbinska Europa* ovako opisuje osjećaje i kompleks Poljaka koje je stvorila Rusija te objašnjava odnose koji sežu u povijest do veza Rusije i Poljsko-Litavske Unije.

*Nema smisla pretvarati se, izigravati iznimku i skrivati opsesiju koja je u biću svih Poljaka. Naprotiv, treba je prizvati i istraživati u samom sebi, ako je moguće, bez strasti. Poljaci i Rusi ne vole se ili, točnije, uzajamno gaje svakovrsne osjećaje nenaklonosti, od prijezira, odvratnosti do mržnje, što ne isključuje nejasnu uzajamnu privlačnost, ali oduvijek podvučenu nepovjerenjem. ... Općenito se tvrdi kako neprijateljstvo Poljaka prema Rusima određuje samo sjećanje na nepravde koje su im Rusi učinili. To je samo djelomično točno. Korijenje seže puno dublje od 19. i 20. stoljeća, a svi prevrati u Europi dokazuju da ispod površinskih promjena stalnost ostaje sačuvana.*³⁴

U romanu Konwicki predstavlja sliku Rusije te upozorava na njezinu Drugost dajući joj osobine koje su u suprotnosti s „osobinama“ Poljske: *Tamni, zaostao despotizam, divljaštvo viših društava, bijeda naroda, samovolja glupih i nepoštenih činovnika, nepovjerljiva indolencija vođa, nazadni zakoni i običaji, barbarstvo u međuljudskim odnosima.*³⁵ C. Miłosz također predočava sliku Rusa i Rusije kao *barbara s kojima su vođeni ratovi na periferiji* te kako je uočena njihova *nepojmljiva pokornost vladarskoj dispoziciji, sklonost kršenju obećanja, podmuklost.*³⁶ Češki književnik Milan Kundera u svome eseju *Tragedija srednje Europe* daje osvrt na Miłosza i o temi odnosa Rusije prema Poljskoj kada govori o Rusiji kao o drugoj civilizaciji: *Barbarima se čine oni koji predstavljaju drugi svijet, drugu civilizaciju. Za Poljsku, Rusi to i dalje predstavljaju.*³⁷ Na isti način Maria Janion ističe poljsku sliku Rusije još od romantizma kada su se Rusija i Poljska poimale kao neprijateljske sile koje su se vodile suprotnim načelima "slobode" i "despotizma".³⁸

³⁴ Czesław Miłosz, *Rodbinska Europa*, 1999., str. 105-106.

³⁵ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 89.

³⁶ Isto, str. 105-106.

³⁷ M. Kundera, *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*, 1984., str. 14-31.

³⁸ Maria Janion, *Niesamowita Słowiańszczyzna*, 2006., str. 191.

Glavna tema obiju radnji *Poljskog kompleksa* – i sadašnjosti i prošlosti – jest Rusija. Konwicki u svome djelu piše o Rusiji kao o Drugom te problematizira zajedničko povijesno iskustvo u odnosu na Rusiju koje se odrazilo u politici, društvu i kulturi te ističe različite putove nacija. Međutim, Konwicki ne proturječi stvarnosti koja je zatekla Poljsku, već kao istraživač poljskoga društva daje predodžbe o Rusiji kao osvajaču i susjedu te rusku drugost gradi u kontekstu poimanja Poljske kao kulturno i civilizacijski nadmoćne. Konwicki predodžbe i razmišljanja iznosi putem monologa, pokazuje stanje čovjeka u neprijateljskom okružju zaslužjenosti koju je stvorila Rusija. Mogućnost za interpretaciju Konwickog je i građenje opreka kao što su dobar/loš, razvijenost/zaostalost te se na temelju tih dihotomija stvaraju slike u društvu kako su takve distinkcije čimbenici koji osnažuju poljsko društvo i zajedništvo. Također opisuje paradoks Rusije: ono što bi bilo koju drugu zemlju vodilo u propast Rusiji daje snagu:

Tada uzimam curriculum vitae naše sestrice Rusije. Ona je imala sreću i kontinuirani passé... Cijeli društveni, ekonomski, civilizacijski poredak trebao bi voditi, gurati rusku državu u propast uništenja i nestanka... sve to umjesto utapanja države u sramotnoj anarhiji, umjesto demoliranja državne strukture, umjesto iskorjenjivanja ruskoga naroda iz europske zajednice, sve to s naporom je gradilo snagu davne Rusije, njezinu vrhovnu vlast, njezinu veličinu posred naroda Staroga kontinenta.³⁹

M. Bielecki u članku *Niebezpieczne związki, czyli romans Tadeusza Konwickiego z Witoldem Gombrowiczem* piše o tome kako Konwicki problematizira i dijagnosticira društveno-političku stvarnost: *Ta dijagnoza je ekstremna. Dobivamo posve crnu, depresivnu sliku: naroda, zapravo okrivljenog za sve, za idejnu indiferenciju, gubitak sjećanja na tradiciju, nedostatak osjećaja zajednice, demoralizaciju, konformizam, kolaboraciju, sovjetiziranje; države, na rubu gospodarskog (i arhitektonskog) sloma; svijeta, koji ide k civilizacijskoj katastrofi, ekonomskoj, ekološkoj, demografskoj; a čak i svemira, kojemu prijete kaos. Sve to je posljedica komunističke ideologije i totalitarne zaslužjenosti.⁴⁰*

Konwicki također daje prikaz toga kako se prisutnost Rusije, odnosno Sovjetskog Saveza odrazila na pojedince koji su prisutni u drukčijoj stvarnosti: u redu u kojem stoji lik Konwickoga susreće svojeg rođaka iz Litve. On dolazi sa skupinom sovjetskih turista koji pri dolasku pred trgovinu ne moraju stajati u redu, već imaju prednost. Konwicki tada daje opis

³⁹ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 89.

⁴⁰ Marcin Bielecki, *Niebezpieczne związki, czyli romans Tadeusza Konwickiego z Witoldem Gombrowiczem*, 2007., str. 90.

situacije: *U unutrašnjost salona gura se gomila ljudi s krznenim kapama... – To su bolji gosti. To su naši gosti iz Sovjetskog Saveza. – Ne obvezuje ih stajanje u redu?... – Ne obvezuje, govori radnica... Umjesto ideja i protesta, umjesto očaja i gnjeva neočekivano gomila ovdašnjih pada u naglu depresiju.*⁴¹ Takav simbolični pristup sovjetskih turista, nagli i energični upad u trgovinu te reakciju Poljaka u redu možemo interpretirati kao ocjenu stanja poljskog društva: nekoć su Poljaci na rusku agresiju odgovarali pobunama, a posljedica gušenja tih pobuna bio je očaj. Sada zbog poraza i neostvarenih ideja te osjećaja superiornosti nad Rusima neočekivano padaju u depresiju i pasivnost. Konwicki na svome rođaku primjećuje sat marke simboličnoga naziva *Pobieda*, kakav i on ima. Također se može primijetiti različitost u odnosu prema režimu koji je zatekao ta dva lika: kod rođaka nalazimo prihvaćanje stanja koje je rezultat nametnute ideologije. H. Gosk naglašava ovdje da je rođak iz Litve kojeg Kownicki susreće nakon dolaska stanovnika imperija u prodavaonicu predstavljen kao stanovnik centra, doduše ne svojevrijedno, nego preko širenja imperija, dok je glavni lik predstavljen kao stanovnik periferije imperija. Obojica su označeni oznakom *Pobjede* imperija.⁴²

- *Kako se naziva vaš kolhoz?*

- *Kao i svi. „Pobjeda“.*

...

- *Ne treba novca?*

- *Svoje je teško dati. Šuške ima, samo života nema.*

- *Ne boj se. Volim se šaliti. Ja smijem jer sam ja heroj socijalističkog rada.*

...

- *Jesi li zadovoljan svojim životom?*

- *Nikada nisam razmišljao o tome. Moglo bi biti gore. A ti?*

- *Ja stalno mislim o svojem životu i ništa ne mogu smisliti.*

- *Čovjek stvoren za rad. Sjedim pod Oszmianom i brinem se za našu zemlju, naše šume, našu molitvu. Drugo ništa ne znam. Sve ostalo su gluposti.*⁴³

Hegemonija Rusije prisutna je u romanu i putem simbola Palače kulture i znanosti. Palaču kulture i znanosti možemo pronaći kao jedan od motiva romana te kao društveno-političku realiju. Palača kulture i znanosti izgrađena je 1955. godine kao Staljinov dar Poljskoj. U Varšavi se Palača kulture i znanosti smatra simbolom sovjetske dominacije nad Poljskom s obzirom na to da je u vrijeme izgradnje Poljska bila potpuno podređena Sovjetskomu Savezu.

⁴¹ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 83.

⁴² Hanna Gosk, *Polskie opowieści w dyskurs postkolonialny ujęte*, 2016., str. 82.

⁴³ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 92-94.

Palača kulture i znanosti u *Poljskom kompleksu* pojavljuje se ne samo kao vizura prisutnosti Rusije obilježena crvenom bojom već i kao simbolični centar, centar Drugosti kao važne točke orijentacije u Varšavi koju Konwicki naziva *mrtvim gradom: Do neba se uspinje zagašena baklja Palače kulture. Popucala kao spaljeni panj staroga hrasta. ... Na Palači kulture bliješte crvene lampe*.⁴⁴ Simbolikom crvene boje Konwicki kao simbol agresije i nasilja opisuje isto tako simboličnu zvijezdu, ženu koja predstavlja domovinu (Poljsku) te vizuru budućnosti u obliku paklenog ognja na samom kraju knjige kada konstatira:

*Kada Poljaka zapadne bijes, to je nesreća slijepa, letargična, prodane Europe, dok ispred njega na nebu sja Mjesec crvenom svjetlošću: I ja ne znam je li to oblik goleme zvijezde, slika žene koja plače ili otvoreni ponor pakla.*⁴⁵

Nadovezujući se na prethodni citat, jedan od motiva koji možemo pronaći u romanu je i Europa. Prema dijalozima, ali i monolozima Konwickog možemo pretpostaviti kamo Poljaci pripadaju, odnosno čemu teže pripadati. Pitanje drugosti Poljske u Europi predstavlja se pitanjem odnosa Europe prema Poljskoj. U romanu je pitanje europskosti i pripadnosti Europi izraženo zasušjenošću Poljske, odnosno prisutnošću komunizma u državi te je izražena analogija između sudbine Poljske i sudbine Europe. U romanu Konwicki pretpostavlja zajedništvo Europe i Poljske na temelju bivanja stanovnikom dijela Europe koji nije ni Istok, a ni Zapad. O srednjoj Europi kao zajednici i prostoru pisali su i Czesław Miłosz i Kundera, iako su različito poimali prostor te srednje Europe (Kundera je imao nešto uže poimanje toga prostora). Kolektivna razina identiteta u Poljaka u romanu *Poljski kompleks* predstavlja simboličnu reprezentaciju osjećaja pripadnosti, zajedništva unutar neke skupine te s njom povezane solidarnosti. Iako su se sudbine ostatka Europe i Poljaka u mnogočemu razlikovale, zajednička povijest potiče u Poljacima osjećaj da su dio Europe na temelju elemenata koji ih spajaju kao što su moralne vrijednosti i kultura. Na tragu toga je pisao i Kundera u svome fundamentalnom eseju *Tragedija srednje Europe: Identitet naroda ili civilizacije zrcali se i sažima u cijelosti duhovnih kreacija, koje smo navikli nazivati kulturom. Ako je taj identitet smrtno ugrožen, kulturni život eskalira i razvija se, a kultura postaje vrijednošću oko koje se skuplja cijeli narod... Uzalud je pokušavati striktno je odrediti jer srednja Europa nije država, već kultura, sudbina*.⁴⁶ Ovdje možemo primijeniti i teoriju Andersona predstavljenu u knjizi *Nacija: zamišljena zajednica* prema kojoj zamišljenu zajednicu tvore pripadnici nacije koji se

⁴⁴ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 163-164.

⁴⁵ Isto, str. 164.

⁴⁶ M. Kundera, *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*, 1984., str. 14-31.

međusobno ne poznaju, ali u njima živi slika njihova zajedništva.⁴⁷ Tema Europe, odnosno tema identiteta naroda koji se osjeća dijelom Europe izražen je i u sljedećem citatu u kojem Konwicki, nabrajajući univerzalne motive, govori o svojem problemu s poljskosti:

*Tko je mene, Europljanina, ne, stanovnika svijeta, tko je mene, esperantista, kozmopolita, agenta strane sile Univerzalnosti Sudbina, tko me promijenio, kao u lošoj bajci, u tvrdoglavog, mračnog, bijesnog Poljaka?*⁴⁸

Ovaj citat moguće je interpretirati i u kontekstu motiva nacionalizma koji je u romanu izražen u toj mjeri da se iz njega može pretpostaviti da je taj narod blisko povezan ne samo osjećajem prema domovini nego i međuljudskim sudbinama – svi likovi, naizgled različiti, nalaze se u istoj igri sudbine. Režim, osim što određuje sadašnjost likova pa tako stoje u redu svi zajedno, također određuje i njihovu prošlost, što saznajemo iz dijaloga: glavni junak Konwicki kao izdajica, Kojran, njegov zemljak iz Wilna kao izvršitelj kazne za izdaju, Duszek kao policajac u službi vlasti koji je trebao ubiti Kojrana, Grzesio kao doušnik, student sa svojim prijateljem anarhistom iz Francuske, djevojka Basia, odnosno Iwona kao predstavnica mlađeg naraštaja, kao i ostali likovi u prolazu. Konwicki kreira karaktere i otkriva njihove slabosti, njihovo djelomično oduzeto sjećanje je to što im oduzima individualnost – svatko od njih slični nekomu jer bi u nekim drugim okolnostima odigravali druge uloge. Svakako u toj usporedbi pomaže pojedinac intelektualac kao glavni lik, žrtva povijesti i politike, koji u sebi nosi obilježja svog naroda u danom odsječku povijesti. Jednim dijelom kritički stav prema njihovu okruženju uvjetovan je ne samo razlikom u sudbinama i iskustvom likova nego i samom zaslužjenošću. Osobitu ulogu u poljskom protivljenju komunizmu koji im je nametnut predstavljao je nacionalizam kao čuvanje vrijednosti. Tako Konwicki upozorava na posljedice patriotskog diskursa koji se približava nacionalizmu te upozorava na to kako se kulturni ljudi, odnosno ljudi koji čuvaju osnovne vrijednosti koje su sada ugrožene pretvaraju u naizgledne nacionaliste.

Milan Kundera o poljskom identitetu u Europi govori ovako: *Ništa što se događa u geografskoj Europi, na Zapadu ili Istoku, ne može se usporediti s nizom srednjoeuropskih buntova ni u pogledu dramatičnosti, a ni u pogledu povijesne važnosti.* Poljska leži negdje između Zapada i Istoka. Kao posljedica toga ta je lokacija svojevrsno biranje i identifikacija upravo s jednom od tih dviju kultura: istočnom i zapadnom. Poljak vidi poljskost, odnosno narod, zajednicu, društvo, naslijeđe, ali i pustoš. U stvaranju svog identiteta Poljak čuva

⁴⁷ Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, 1998., str. 17-18.

⁴⁸ Tadeusz Konwicki, *Kompleks polski*, 1989., str. 81.

vrijednosti svog naroda iz doba romantizma, Istok vidi kao otimače države, a Zapad kao ideal kojem se teži.⁴⁹

⁴⁹ M. Kundera, *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*, 1984., str. 14-31.

3.4. KOMPLEKS SLOBODE I ZASUŽNJENOSTI

Kada govorimo o poljskoj zaslužjenosti, važno je spomenuti i tri podjele Poljske: 1772., 1793. i 1795. godine. 123-godišnja zaslužjenost počinje trećom podjelom Poljske 1795. U podjelama su sudjelovali ruska država, pruska država te Habsburška Monarhija. Neovisnost je Poljska država stekla 1918. završetkom Prvog svjetskog rata. To doba još se naziva i Druga Republika. Godine 1945. komunisti su preuzeli vlast u Poljskoj, dok se od 1952. do 1989. godine Republika Poljska naziva Poljska Narodna Republika. Nakon 123 godine zaslužjenosti Poljska je svoju slobodu stekla 1989. godine nakon pokreta Solidarnosti, kada su održani prvi poluslobodni izbori.

Stoljećima zarobljeni u politički bezizlaznoj situaciji Poljaci su živjeli s osjećajem pokvarenih ambicija i političkog poraza. S obzirom na to da je sama povijest pružala malo nade, njihova želja za preživljavanjem preuzela je apovijesni, apolitički oblik – romancu jedinstvene poljskosti i onoga što Konwicki naziva religijom slobode.⁵⁰

Konwicki nam daje uvid u navedeni fenomen sloboda-zaslužjenost oblikovan u kolektivnoj svijesti Poljaka te pokazuje povijesni period Poljsko-Litavske Unije, koji je utjecao na sliku slobode u očima poljskoga društva:

Znamo da nas je pogubila zlatna sloboda. Divlje, poludjelo povezivanje pojedinog čovjeka sa slobodom s autonomijom i neovisnosti čovjeka. Naša cijela bijeda potječe od te neobuzdane slobode.⁵¹

Predodžba slobode u tome citatu povezana je s pojmom poljske plemićke zlatne slobode te je opći naziv za privilegije i slobode od 15. do 18. stoljeća koje je imao plemićki sloj u Poljsko-Litavskoj Uniji.⁵² Iako je ta sloboda bila smatrana temeljem države, odnosno apsolutnom vrijednosti, različito se razumjela. Nije bila kontrolirana, bila je svojevoljna, no takvu slobodu također je trebalo braniti od Rusije, Pruske i Austrije zbog toga što je bila vezana za državu i poljsku državnost iako ograničena na jedan sloj. Pitanje koje se postavlja jest je li Poljska sama sebi presudila svojim pogreškama i nemoći ili je kriv vanjski neprijatelj. Plemstvo Poljsko-Litavske Unije je osobne interese stavilo ispred općeg dobra države – i to je stvorilo preduvjete da ih okolni moćnici podčine i poslije podijele. Fenomen poljskoga plemstva i zlatne slobode možemo sagledati s dvije strane: prvo – plemstvo kao tradicija poljskog naroda i

⁵⁰ Jaroslaw Anders, *Between Fire and Sleep, Essays on modern polish poetry and prose*, 2009., str. 147.

⁵¹ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 89.

⁵² <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zlota-wolnosc;4001762.html>

opstanka, a s druge strane egoizam i uvjerenje o vlastitoj vrijednosti. Sarmatizam, kulturna formacija koju su stvorili poljski plemići i koja je trajala od 16. do 18. stoljeća te kult tradicije, patriotizam i ponos, vodili su do prijezira prema drugim narodima. Paralelno se u poljskom društvu pojavljuje i kritika sarmatizma, kao i njegova obrana, odnosno sentimentalnost, gdje su pozitivne strane sarmatizma oblikovale u društvu određene "vrline i vrijednosti".

*Zar bismo se trebali stidjeti toga što volimo slobodu? Pa makar to bila glupa, luđačka, totalna, anarhistična, seoska sloboda, pa makar to bila sloboda koja vodi u gubitak?*⁵³

Autor također povlači i pitanje poljske krivnje, odnosno ideal slobode koji je nastao u razdoblju romantizma te ravnodušnost ostalih prema Poljacima te optužuje: *Devetnaesto stoljeće razdoblje je naše slobode i pada. Sto i nekoliko godina zavijali smo vučjim glasom o slobodi, a vi ste pokrivali uši.*⁵⁴ U djelu *Poljski kompleks* Konwicki nam daje vlastite britke i gorke refleksije o temi poljske slobode. Zbog nedostatka slobode u Poljaka nastaje kompleks, u isto vrijeme to je prokletstvo i blagoslov i koncepcija prema kojoj se teži. U romanu je sloboda dio ne samo životnoga iskustva već i povijesnoga iskustva koje Konwicki uz pomoć svoje biografije pojedinca prenosi na kolektivno iskustvo Poljaka. Koncepcija slobode može se odnositi ne samo na slobodu cijele nacije već i na individualnu slobodu čovjeka u vrijeme totalitarizma. Poljaci su prisiljeni sanjati o slobodi jer im je ona oduzeta. Povijesne digresije o Siječanjskom ustanku potvrđuju koncepciju borbe za slobodu koju im je oduzela Rusija. Sudbina Poljaka je sabotirana, ali nitko ne zna koja i kakva je to sudbina. Sloboda postaje izvorom moralne snage u krizi, ali i kreira fenomen o idealima i ideji slobode. U romanu je pojam slobode prikazan kao fenomen koji je oduzet, ali je dostižan u budućnosti, tom se fenomenu teži, a Poljaci, koji se smatraju dijelom Europe, traže slobodu kojom bi bili još bliži Europi i Zapadu.

*Sada slobodu dijele kao kruh. Na velikom bazaru Ujedinjenih naroda daje se sloboda svakomu tko želi... Dajte i nama, k vrugu, pomirisati slobodu.*⁵⁵

Iako se priča o kolektivnoj slobodi, još jedan od važnih pojmova jest težnja prema individualnoj slobodi, kojoj teže likovi u romanu. Tako na samom kraju likovi odlučuju ponovno krenuti, ovaj put svatko sam, odlučuju oprostiti te se pozdravljaju simboličnim pozdravom: – *Sretan Božić, slobodni Robinsoni.*⁵⁶ Simboliku Robinsona povezujemo s

⁵³ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 90.

⁵⁴ Isto, str. 95.

⁵⁵ Isto, str. 95.

⁵⁶ Isto, str. 163.

usamljenosti. Tu borbu za individualnu slobodu možemo interpretirati i kao otuđenje od političke i društvene stvarnosti jer je uključivanje u tu stvarnost donijelo razočaranje. Likovi također kroz roman, kada ne stoje u redu, lutaju između slučajnih mjesta i ljudi. Konwicki se koristi lutanjem kao metodom, odnosno analogijom za stvarnost u kojoj se likovi nalaze jer je ono samo lišeno cilja i smjera kretanja.

Ključni događaji u poljskoj povijesti, kao što su ustanci i promjene u državi implementirali su se u poljsku nacionalnu svijest i kolektivno sjećanje. Nakon dolaska komunizma u Poljsku uslijedilo je razočaranje u poljskoj svijesti: zamišljeni slobodni narod i slobodna zemlja, u opreci su sa stvarnosti u kojoj su se našli i to je imalo utjecaja na društvene vrijednosti. Vidljiva je i identifikacija s kulturnim tradicijama i vrijednostima Zapada. Usporedba sa Zapadom leži u tome da Poljska nije slobodna zemlja, ali i u tome da je Zapad odustao od svojih korijena, borbi i vrijednosti. Na tragu toga piše i Kundera kako su oni zbog svoje burne povijesti i borbe za vlastito preživljavanje postali najkrhkijim dijelom Zapada te da su vrijednosti Zapada i Europe koje cijene prestale biti smatrane vrijednostima. Konwicki u *Poljskom kompleksu* progovara o stanju Zapada kroz očište lika Francuza koji je došao u Poljsku:

– Njima se ondje na Zapadu više ne da – objašnjava student. – Izmučila ih je kriza. A on je život posvetio revoluciji... Zato je i došao k nama.⁵⁷

Konwicki iznosi optužbe usmjerene prema Zapadu pričajući u nesretnoj egzistenciji Poljaka. Govori o nerazumijevanju komplicirane poljske sudbine koja je strana Zapadu:

Zahvali Bogu što me ne razumiješ i moli se svakodnevno kako me ne bi razumio što duže jer ćeš me na kraju morati razumjeti... i to tada kada budeš morao dijeliti moju sudbinu, kada moja nesreća kao oblak tuče stigne na Zapad i stane iznad tvoje zemlje, iznad tvojega doma, nad tvoju glavu.⁵⁸

Konwicki također u romanu zamjećuje krizu koja je prožela i svijet i Poljsku: *Svijet proživljava veliku krizu... Zamislite kako ta kriza izgledala u zemlji čija je situacija krizna, dakle u državi koja dogorijeva u jasnoći prozirne zatočenosti.⁵⁹* Maria Janion u svojoj knjizi *Niesamowita Słowiańszczyzna* objašnjava taj fenomen ovako:

Kriza poljskog identiteta, kriza patriotizma, kriza tradicionalne kulture, koje se objavljuju u deklaracijama oproštaja s Poljskom, daju misliti o

⁵⁷ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 81.

⁵⁸ Isto. str. 23.

⁵⁹ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 134.

*oblikovanju drukčijeg poljskog imaginarija. On mora prevladati ostatak naslijeđene nacionalne megalomanije mesijanizma.*⁶⁰

Ovdje u citatu spomenuta nacionalna megalomanija je pojam koji oslikava uvjerenje o osobitosti poljskoga naroda između ostalih naroda, njegova viša moralnost, i vezano s tim i zvanje poljaka u ispunjenje misije među narodima Europe i svijeta. Takav prikaz tvori jednostranu i mitologiziranu sliku koja rađa osjećaj primata moralnih vrijednosti.⁶¹

Tijekom povijesti, nedostatak slobode i degradacija svijeta u kojem likovi romana žive doveli su do gubljenja osnovnih vrijednosti. Poljsko društvo se nije snašlo s degradacijom – živi u beznadnosti, ali osnovne vrijednosti kao što su poljskost, osjećaj nacionalnoga identiteta i zajedništva stvaraju mehanizam koji čuva poljsko društvo od odvajanja od naroda. Konwicki stvara likove koji su određeni prošlošću (ustanci, partizanstvo, staljinizam, zasužnjenost) više nego sadašnjošću, razotkriva stvarnost režima i zasužnjenosti te uklanja iluzije o stvarnosti poljskog društva.

Groteska kojom Konwicki opisuje svakodnevicu i sadašnjicu protagonista u romanu 70-ih godina 20. stoljeća te samo stanje toga društva i njihova razmišljanja uvodi nas u kompleksni svijet Poljske Narodne Republike.

*Nerealnost sadašnjosti, slike raspadanja i propadanja, progresivni smisao gubitka i mentalne deterioracije protagonista i zlokobna sjena velikog susjeda Sovjetskog Saveza jasne su aluzije na stanje poljskoga društva kasnih 60-ih i 70-ih godina.*⁶²

Nakon što je Władysław Gomułka izgubio vlast, započelo je *Gierekovo desetljeće* nazvano prema prvom sekretaru Poljske ujedinjene radničke partije Edwardu Giereku. To je razdoblje trajalo od 1970. do 1980. godine. Tu vladavinu karakterizirali su dinamičan ekonomski razvoj u prvoj polovici, dok je druga polovica završila ekonomskom krizom.

U opisima svakodnevice 70-ih godina Poljske Narodne Republike možemo locirati ne samo fenomene koji su utjecali na Poljake pa kulminirali u vrijeme Poljske Narodne Republike, nego zajedno s tim svijetom koji propada, propadaju i njegovi stanovnici koje ograničava povijest, društvo, politika i tradicija.

Jedan je od motiva stvarnosti Poljske Narodne Republike i red koji je ovdje motiv prisile i zasužnjenosti Poljske, ne samo u političkom smislu već i ekonomskom. Red predstavlja besmislicu u kojoj ljudi u neku ruku sudjeluju svojevrijedno.

⁶⁰ Maria Janion, *Niesamowita Słowiańszczyzna*, 2006., str. 329.

⁶¹ Katarzyna Wrzesińska, *Megalomania narodowa w ujęciu twórców polskich początku XX wieku*, 2013., str. 97.

⁶² Jarosław Anders, *Between Fire and Sleep, Essays on modern polish poetry and prose*, 2009., str. 142.

*Čekanje u redu gotovo je savršena metafora života pod komunizmom. Red predstavlja dosadu i apatiju, potpunu ovisnost od centralno dostavljene „robe“, skriveni kod dopustivog varanja i površnog egalitarizma.*⁶³

Izdvojiti možemo i fenomen KOR-a, koji se pojavljuje u dijalogu između Konwickog i studenta. Komitet obrane radnika (Komitet Samoobrony Społecznej, KOR) – bio je poljska oporbena organizacija koja je djelovala od 1976. do 1977. godine te ju je osnovala skupina intelektualaca koji su, nakon što su u lipnju 1976. godine izbili radnički protesti zbog demoralizacije društva i lošeg gospodarskog stanja stali u njihovu obranu. Motiv KOR-a, kao i slogan "Za našu i vašu slobodu" stvoren tijekom Studenačkog ustanka 1830. godine, funkcionira u romanu kao podsjetnik na romantičku tradiciju u svijesti Poljaka. Profesor Blažina objašnjava tu analogiju ovako: ... *organizacija "podzemne države", koja je na određen način i uz promjenjive uspjehe funkcionirala sve do 1989. godine, nosila je u sebi znamenje ilegalnog djelovanja poljskoga romantičkog, ustaničkog pokreta...*⁶⁴ U romanu KOR predstavlja student koji zaustavlja Konwickoga na ulici:

Približava se student. Hvata me za rame i odvlači u stranu. Gleda me u oči usredotočenim pogledom.

– *Skupljamo novac. Želite li pridonijeti?*

– *Za što?*

– *Za ljude.*

– *Za koje ljude?*

– *Za one koji se bore za slobodu.*

...

– *Za vašu i našu – ponavljam obamrlim ustima.*⁶⁵

Nakon završetka dijaloga Konwicki objašnjava da čeka prstenje, student simbolično konstatira: *Što će komu prstenje? To je simbol okova.* Taj zaključak studenta možemo interpretirati kao metaforu kojom se autor u romanu koristi kao simbolom zaslužjenosti i poljskoga društva koje stoji u redu, ali i same države koja se nalazi u podčinjenom položaju „u braku“ s ondašnjim istočnim susjedom SSSR-om.

⁶³ <https://www.nybooks.com/articles/1982/03/04/the-polish-wake/>

⁶⁴ Dalibor Blažina, *U auri Dušnog dana*. Ogledi i rasprave o poljskoj književnosti i njezinoj hrvatskoj recepciji, 2005., str. 30.

⁶⁵ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 147-148.

3.5. POLJSKOST

Poljskost možemo definirati kao skup obilježja karakterističnih za Poljake, odnosno njihovu tradiciju, vrijednosti, kulturu koje su odredili događaji u poljskoj povijesti te kako su utjecali na poljski narod. U literaturi se može pronaći dvojako razmišljanje o poljskosti – i negativno i pozitivno.

D. Tusk u svome članku *Polak rozlamany* ističe negativnu stranu poljskosti: *Poljskost je u stvari neprimjerena projekcija sumorne stvarnosti i naših zajedničkih kompleksa. I zato nas tako često zaglupljuje, osljepljuje, provodi u zemlju mita. Sama je mit.*⁶⁶ E. J. Osmańczyk u svome članku *Czy polskość jest cechą Polaka?* ističe ovo: *Ako uzmemo da poljskost nije značajka normalnih ili nenormalnih Poljaka, nego emanacija događaja poljskoga naroda, dakle ukupnost imponderabilija koja je rasla kroz stoljeća i živjela u različitom stupnju u mislima i osjećajima Poljaka, tada poljskost može biti mjera nacionalne svijesti.*⁶⁷

Konwicki u romanu *Poljski kompleks* poljskost predstavlja kao univerzalnu vrijednost koja leži u poljskom narodu, ali i stvara komplekse. On poljskost kao izvor kompleksa traži u kompleksnosti situacije identiteta koja prelazi u kompleks manje vrijednosti. Iz tog razloga Konwicki u djelu progovara o kompleksima – osjeća se Poljakom bez obzira na svoje litavsko podrijetlo te dobro razumije probleme od povijesnoga i egzistencijalnoga značenja.

*Oblikovan sam od tri gline – i taj oblik – iliti ja – kaljen je poslije u ugodnom paklu triju okolina. Tri su stvari od kojih se sastojim: poljski element, litavski element i bjeloruski element. A sile su poljskost, ruskost i judaizam ili – konkretnije – židovskost.*⁶⁸

Domovina Konwickog povezana je s Wilnom te otvara pitanje Kresa kao mjesta gdje su se isprepletale različite kulture i utjecaji. Istočni Kresy su davno poljsko područje koje uključuje prostore današnje Ukrajine, Bjelorusije, Litve i Poljske. Maria Janion ovako opisuje prostor Istočnih Kresa: *Istočni Kresy su tipično zasebno pograničje Poljske i Ukrajine, na koje je stizalo mnogo ljudi s mnogih strana, na kojima su se sastajale i miješale razne religije (prije svega katolicizam s pravoslavljem, ali i judaizmom) i razne kulture (ukrajinska, poljska, židovska, ruska)...*⁶⁹ Ta tema provlači se kroz mnoga njegova djela. Kresy se kao tema u kategoriji identiteta pojavljuju kao nostalgija za izgubljenom domovinom nakon 2. svjetskog rata i promjene granica potvrđenih na konferenciji u Jalti kada Kresy više nisu bili dio Poljske. Pojavljuju se u svijesti Konwickog kao simbol ponosa, emocija i korijena, odnosno slika

⁶⁶ Donald Tusk, *Polak rozlamany*, 1987., str. 191.

⁶⁷ Edmund J. Osmańczyk, *Czy polskość jest cechą Polaka?*, 1987., str. 175.

⁶⁸ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 79.

⁶⁹ Maria Janion, *Polska w Europie*, 2004., str. 8.

idealiziranog djetinjstva. Takav odjek Kresy imaju i u poljskom društvu te se tako pretvara u mit koji je aktualan i danas.

Poljskost Konwickog u romanu se očituje kao problem s tom poljskosti. Ona se pojavljuje kao obrana pred osvajačem, a iskustvo te poljskosti nije predstavljeno kao klišeji patriotizma, nego prokletstvo koje obuzima Konwickog.

*Kroz tu neželjenu poljskost postajao sam nerazumljiv, monoton, iritantan. Počeo sam se boriti protiv nje u sebi profilaktično, počeo sam je se stidjeti i bojati, iako se nikada nisam njome koristio, nisam je dotaknuo, čak ni mislima.*⁷⁰

Primjer poljskosti i patriotizma pronalazimo u pismu naratorova prijatelja Seweryna P. u kojem su isprepleteni politika i društvo – dan je opis vladajućega režima te slika idealizirane Poljske; Poljska u pismu poprima atribute Zapada te takvom slikom Poljske dolazi do kontrasta realnosti u kojoj se nalazi Poljska. Takvim pristupom Konwicki gradi sliku društva, sliku sudbina koje su zadesile pojedinačne ljude.

*Ponavljam si u mislima tu kratku riječ „Poljska“ i tada se u meni javlja nekakva gorljiva uzvišenost, nešto jasno, slobodno, utješno. Poljska – domovina slobode, Poljska – kolijevka tolerancije, Poljska – veliki vrt bujnoga individualizma. Gdje se ljudi pozdravljaju osmijehom, gdje policajac nosi ruže umjesto pendreka, gdje se zrak sastoji od kisika i pravde. Poljska – veliki bijeli anđeo posred Europe. ... Režim je dao šansu glupomu vladati mudrima, dopustio je nitkovu kazniti poštene, rekao je snažnima da muče slabe. Vlast. Raskoš vlasti. Magija vlasti. Opijum vlasti. Vladati pojedinačnim čovjekom i društvom.*⁷¹

Model patriotizma predstavljen u romanu je kriza patriotizma, kao i kriza tradicije, identiteta, prikazana je apatija Poljaka. Konwicki problematizira poljskost – jednim dijelom kritički stav prema okružju uvjetovan je životnim iskustvom likova, dok ih sve povezuje zaslužjenost i želja za preživljavanjem koja se pretvorila u poseban oblik poljskosti: vjera u slobodu i ispunjavanje nacionalnih čežnji u budućnosti. Osmańczyk tu tvrdnju ističe ovako:

Svaki poljski naraštaj daje svoju sljedeću emanaciju poljskosti, ali ponovno je to ukupnost njezinih ne jednolikih, različitih, individualnih promišljenosti

⁷⁰ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 80.

⁷¹ Isto, str. 110.

*i osjećaja i uvjeta – nazovimo ih najšire – vremena u kojima je dano živjeti. U mašti naroda žive povijesne, kulturne, religijske asocijacije i u njima leže stereotipi koji su više puta oživjeli u vrlo davnim epohama.*⁷²

Poljskost kao domena nacionalnog sjećanja i duha poljskoga naroda upisana u kontekst povijesti ključ je moguće interpretacije same sudbine poljskoga naroda: ljudi koji su protjerani iz normalnog svijeta u svijet mitova i uzaludnog nadanja. U kontekstu poljskosti, patriotizma i domovine predstavljena je obrana pred despotizmom Rusije i stvarnosti koju je stvorila. Konwicki problematizira ulogu pojedinca, njegovu odgovornost za vlastita djela, problematizira mogućnost izbora društva koje proživljava krizu uzrokovanu poremećajem naizgled stabilnih vrijednosti u društvu. Napokon, odgovor o simbiozi i koegzistenciji dvaju diskursa (Poljaci kao žrtve povijesti ili krivci za svoju prošlost, sadašnjost i budućnost) vezanih uz poljski identitet i poljsko društvo daje sam Konwicki:

*Vidio sam u snu traktat o tragičnosti i komičnosti. Kod nas često tragika ide ruku pod ruku s komičnim. A ja u tome vidim našu snagu. Ja volim to dvoznačno srodstvo, tu rizičnu simbiozu, taj ukleti genij naroda u dva stajališta. Naša tragičnost je u bojama duge... kipi u bestidnosti... naša komičnost grize prste do krvi, naša komičnost veže uže oko vlastitog vrata.*⁷³

Autor razmišljajući o prošlosti i igri sudbine govori o donošenju odluka kojima podliježu cijeli naraštaji i pojedinačni ljudi, govori o izborima koje treba donijeti u zaslužjenom svijetu te o igri dobra i zla zbog koje treba ispitati svoju savjest. Ipak, karakteri koje Konwicki stvara u romanu te koje kritizira su forme koje muči savjest, bol postojanja, njihovo bježanje pred stvarnosti i pasivnost koja se pretvara u patnju pojedinca i cijelog društva.⁷⁴

⁷² Edmund J. Osmańczyk, *Czy polskość jest cechą Polaka?*, 1987., str. 175.

⁷³ Tadeusz Konwicki, *Kompleks Polski*, 1989., str. 135.

⁷⁴ Isto, str. 134.

4. ZAKLJUČAK

Kroz prethodna poglavlja u radu možemo zaključiti da su se sami poljski kompleksi naslojavali kroz povijest te se tako može protumačiti koji su događaji bili ključni za njihovo stvaranje. KomPLICIRANOM poveznicom kulture, narodne svijesti, tradicije, identiteta i mentaliteta pitanje poljskih kompleksa ne odnosi se samo na povijest već i na sadašnjost i budućnost te ostaje aktualno kroz sve periode Poljske, a kulminira u vrijeme Poljske Narodne Republike. Ti fenomeni koje nazivamo kompleksima kao temelj imaju povijest i davne događaje koji su ostavili posljedice na poljsko društvo i kolektivno sjećanje. Cilj ovoga rada je objasniti kako je povijest utjecala na razvijanje određenih fenomena koji su aktualni u svijesti poljskoga društva. Polazeći od analize romana i izdvajanja te prepoznavanja fenomena, uspjeli smo prikazati najvažnije fenomene te kako su se razvili u komplekse pod utjecajem povijesti. Roman *Poljski kompleks* potrebno je čitati u smislu krize koja 70-ih godina vlada u Poljskoj Narodnoj Republici te s razumijevanjem određenih povijesnih činjenica. Roman je prožet autobiografskim komentarom putem kojeg Konwicki kao kroničar poljske povijesti, ali i svijeta uspijeva zabilježiti razmišljanja i raspoloženja završnih godina komunizma u Poljskoj. Analizirajući knjigu, izdvojeni su određeni fenomeni kao što su, ustanci i neuspjesi koji su se temeljili na romantičkom mitu koji se također u romanu demitologizira, fenomen Drugosti Rusije i te poljske Drugosti prema Europi u poljskoj svijesti, kompleks slobode i zasužnjenosti u kojoj je sloboda jedan od važnijih pojmova u poljskom društvu te pojam poljskosti u smislu traženja identiteta. Konwicki prenosi raspoloženja i realije u Poljskoj Narodnoj Republici te se zahvaljujući digresijama, dijalozima i samim likovima, mogu izdvojiti fenomeni koji najviše utječu na njihov život i sudbinu.

Povijesnim okvirom moglo se utvrditi kako su određeni fenomeni nastali, koliko je važna tradicija u poljskom društvu te kako je utjecala na samo poljsko društvo. Stvaranjem identiteta u zasužnjenosti, u društvu u kojem je vladao kaos i cenzura Konwicki ne samo da opisuje tu stvarnost već i kritizira te se razračunava s mitovima i povijesti. Digresijama u povijest ne slavi vođe Siječanjskog ustanka, već ih spušta na razinu običnih osoba koje se bore za ideale, dok prvu priču priča iz reda u kojem stoji te koji je jedno od prepoznatljivijih obilježja toga vremena.

Na kraju, Konwicki nam daje pogled u fenomene koji oblikuju poljsko društvo, otvara pitanje kolektivnog sjećanja te autobiografskim crticama daje pogled i u svoj život te događaje koji su oblikovali njegovu sudbinu. Konwicki navodi posljedice komunizma koje su imale utjecaj na poljsko društvo te na posljedice koje su stvorili kompleksi u poljskom društvu.

Birajući načine analize samog romana *Poljski kompleks* te izdvajanja materijala, oslanjali smo se na radove te djela znanstvenika koji proučavaju ne samo poljsko društvo već i poljski

identitet i samu poljskost. Ovaj diplomski rad nosi i praktično i metodičko značenje s obzirom na to da donosi analizu poljskih fenomena te sistematizira znanja ne samo poljske nego i svjetske povijesti te pokazuje kako je ona utjecala na stvaranje poljskog društva te na sudbine generacija.

5. SAŽETAK – ABSTRACT

POLJSKI KOMPLEKSI U ROMANU *POLJSKI KOMPLEKS* TADEUSZA KONWICKOG

Diplomski rad Poljski kompleksi u romanu *Poljski kompleks* Tadeusza Konwickog temelji se na analizi kompleksa, odnosno fenomena koji su se razvijali tijekom povijesti u poljskom društvu te njihovoj interpretaciji iz perspektive poljskoga pisca Tadeusza Konwickog u romanu *Poljski kompleks*. Djelo je nastalo 1977. godine kao prvi u ciklusu političkih romana Tadeusza Konwickog te je to njegov prvi roman koji je objavljen u drugom izdavaštvu. Cilj je ovog rada, uz roman *Poljski kompleks*, prikazati fenomene te kako su se razvili i usporediti ih s povijesnim činjenicama, odnosno smjestiti ih u povijesni okvir. Rad počinje uvodom u temu, zatim slijedi upoznavanje s pojmom imagologije. Slijedi biografija pisca te dio o samom djelu *Poljski kompleks* i pojmu cenzure. Zatim se analizira roman u kojem pisac opisuje društvo u totalitarnom sustavu. U analizi smo naveli fenomene, smjestili ih u povijesni okvir te ih analizirali na temelju citata iz romana. Na kraju se iznosi zaključak i daje se osobno mišljenje o problematici.

Ključne riječi: Konwicki, Tadeusz, poljski, kompleks, roman, totalitarizam

POLISH COMPLEXES IN THE NOVEL *THE POLISH COMPLEX* BY TADEUSZ KONWICKI

This master thesis, Polish complexes in the novel *The Polish Complex* by Tadeusz Konwicki, is based on an analysis of complexes, or more precisely phenomena that developed throughout history in Polish society and their interpretation from the perspective of the Polish writer Tadeusz Konwicki in the novel *The Polish Complex*. The novel was written in 1977 as the first in a cycle of political novels by Tadeusz Konwicki, and it is his first novel to be published outside of official publishing. The aim of his work, along with the novel *The Polish Complex*, is to show the phenomena and how they developed and to compare them with historical facts, that is, to place them in a historical framework. The thesis begins with an introduction to the topic, followed by an introduction to the concept of imagology. This is followed by a biography of the writer and a section on the novel *The Polish Complex* itself and the notion of censorship. It continues with the analysis of the novel in which the writer describes society in a totalitarian system. In the analysis, we listed the phenomena, placed them in a

historical framework and analysed them based on quotations from the novel. At the end, the given conclusion supports the thesis and shows the author's view on the topic.

Key words: Konwicki, Tadeusz, Polish, complex, novel, totalitarianism

6. POPIS LITERATURE

- (P)o zaborach, (p)o wojnie, (p)o PRL: polski dyskurs postzależnościowy dawniej i dziś / pod redakcją Hanny Gosk i Ewy Kraskowskiej. (2013). Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, – 600. str.
- AGIČIĆ, D. (2004). Podijeljena Poljska: 1772-1918. – Zagreb: Srednja Europa – 125. str.
- ANDERSON, B., (1998) Nacija: Zamišljena zajednica, Plato: Beograd – 160. str.
- ANDERS, J. (2009) Between fire and sleep: essays on modern Polish poetry and prose. Yale University Press – 201. str.
- BATES, J. M. (2000). Cenzura w epoce stalinowskiej, Teksty Drugie, 1(2), str. 95-120
- BIELECKI, M. (2007). Niebezpieczne związki, czyli romans Tadeusza Konwickiego z Witoldem Gombrowiczem. Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej, (3) – str. 75-92
- BLAŽINA, D. (2005). *U auri Dušnog dana*. Ogledi i rasprave o poljskoj književnosti i njezinoj hrvatskoj recepciji. Zagreb: HFD – 294. str.
- BUDROWSKA, K. (2011). Perspektywy edytorskie wynikające z penetracji archiwów cenzury (1948-1958); Teksty Drugie Nr 5 (2011) – str. 112-121
- BURKOT, S. (2010) Literatura Polska 1939-2009. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i PWN – 527. str.
- CHEEZEM, D. (1983). Polish novelist Konwicki explores the meaning of character, A Minor Apocalypse, by Tadeusz Konwicki.
- CHERNETSKY, V. (2002). The Trope of Displacement and Identity Construction in Post-Colonial Ukrainian Fiction", Journal of Ukrainian Studies, vol. 27, no. 1 – str. 215-232
- CIEPLIŃSKA, J. (2008). Gry i idee, czyli biograficzne wariacje Tadeusza Konwickiego, Litteraria Copernicana – str. 32-47
- COATES, P. (2000). Shifting borders: Konwicki, Zanussi and the ideology of "east-central Europe", Canadian Slavonic Papers, vol. 42, no. 1 – str. 87-98
- CZAJKOWSKA, A. (2008). Mitologizacja i mistyfikacja. Twórczość Tadeusza Konwickiego wobec romantycznego powrotu do „kraju lat dziecińczych”, Litteraria Copernicana – str. 60-73
- CZAPLINSKI, P. (2000). The "mythic homeland" in contemporary Polish prose, Chicago Review, Chicago – str. 357-365
- DESPARD, L. (1991). The Soviet Union and Eastern Europe – New World Avenue and Vicinity by Tadeusz Konwicki, Council on Foreign Relations NY, New York

- FIEĆKO, J. (2018). KOR i odnawianie romantyzmu w latach 70. i 80. XX wieku (na łamach „Zapisu” i „Krytyki”). *Sensus Historiae*, 33(4) – str. 135-143
- GASIOROWSKA, X.(1984). Kalendarz i klepsydra Tadeusz Konwicky, *World Literature Today*, 58(1) – 130 str.
- GOSK, H. (2008). Polskie opowieści w dyskurs postkolonialny ujęte, *Teorie*, 2. Pożytki z zastosowania instrumentarium *postcolonial studies*. Perspektywa lokalności – str. 75-88
- HAUSCHILD, M. (2006). Czy pamięć da się opowiedzieć? *Kino*, 40(465), str. 46-49
- HOLZER, J., (1987) *Polskość żywniona kompleksami*, „Znak”, nr 11-12., Krakov, str. 161-162
- Imagology : the cultural construction and literary representation of national characters: a critical survey / edited by Manfred Beller and Joep Leerssen. (2007). Amsterdam; New York: Rodopi,- XVI – 476. str.*
- IZDEBSKA, A. (2015). Polish Novel in the 20th Century. In „Poland. History, Culture and Society. Selected Readings”, ed. E. Bielawska-Batorowicz, Uniwersytet Łódzki, Łódź 2015; Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego – str. 311-336
- JANION, M. (1994). Where the marshes are: Romantic mediumism in the novels of Tadeusz Konwicky, Dalkey Archive Press
- JANION, M. (2007). *Niesamowita Słowiańszczyzna: fantazmaty literatury*. – Wyd. 1, - Kraków: Wydawnictwo Literackie – 357. str.
- Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju / priredili Davor Dukić ... [et al.]. (2009) – Zagreb: Srednja Europa – 203. str.*
- KALANJ, R. (2010) *Identitet i politika identiteta (Politički identitet)*. U: Budak, N., Katunarić, V.(ur.): *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, Zagreb, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo: Pravni fakultet, str. 117-133
- .KATUNARIĆ, V. (ur.) *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*. Zagreb, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo: Pravni fakultet, str. 117-133
- KLUSZCZYŃSKI, R. W. (1981). Problem czasoprzestrzeni w twórczości Tadeusza Konwickyego; *Le problème de l'espace temporel dans l'oeuvre da Tadeusz Konwicky* – str. 201-210
- KŁOBUKOWSKI, M. (2016). Mityczna obecność Adama Mickiewicza w twórczości Tadeusza Konwickyego. *Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza*, 51(1) – str. 521-547
- KONWICKI, T. (1989). *Kompleks Polski*, Varšava: Wydawnictwo Alfa – 167. str.
- KRZYŻANOWSKI, J. (1974). The Haunted World of Tadeusz Konwicky. *Books Abroad*, 48(3) – str. 485-490

- KRZYŻANOWSKI, J. (1980). The Polish Complex. *The Polish Review*, 25(1) – str. 98-110.
- KUCIŃSKI, P. (2014). Reinterpretacje romantyzmu: radykalny nacjonalizm wobec dziedzictwa epoki wieszczów. *Politeja*, (31/1) – str. 31-64.
- KUNDERA, M., (1984) Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej, „Zeszyty Literackie”, nr 5, str. 14-31
- LE RIDER, J. (1988). *Mittleuropa / prevela Vesna Pavković.* – Zagreb: Barbat – XI – 292. str.
- LEWANDOWSKA, J. (2017). Późna polskość. Formy narodowej tożsamości po 1989 roku. *Kino*, 52(600) – str. 18
- ŁEPKOWSKI, T. (1987) *Historyczne kryteria polskości*, „Znak”, nr 11-12., Krakow – str. 5-15
- MACIĄG, W. (1974). *Literatura Polski Ludowej: 1944-1964.* – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, – 561 str.
- MIŁOSZ, C. (1999) *Rodbinska Europa.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske – 245. str.
- MOŻEJKO, E. (1994). *Beyond ideology: The prose of Tadeusz Konwicki*, Dalkey Archive Press, Normal
- MOŻEJKO, E. (1997). Models of represented reality in the prose of Tadeusz Konwicki, *Canadian Slavonic Papers*, 39 (3–4) – str. 487–494
- OSMAŃCZYK, E. J., (1987) *Czy polskość jest cechą polaka?* „Znak”, nr 11-12., Krakow – str. 174-178
- PACZKOWSKI A. (2001). *Pola stoljeća povijesti Poljske: 1939-1989. godine / preveli Magdalena Najbar-Agičić, Damir Agičić.* – Zagreb: Profil: Srednja Europa – 511. str.
- PERKOWSKI, P. (2006). Pół wieku z cenzurą: Przypadek Tadeusza Konwickiego, *Pamiętnik Literacki. Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*, (2) – str. 75-95
- PERKOWSKI, P. (2008). „Cała Polska stoi dziś w kolejkach. Powieści Konwickiego jako źródło do badania codzienności PRL-u”, *Litteraria Copernicana* – str. 88-103
- POTASIŃSKA, P. (2015). Kult, mit i kompleks. Figury autokreacji w twórczości Leopolda Tyrmanda, Marka Hłaski i Tadeusza Konwickiego. *Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego* – 181. str.
- RAJČIĆ, B. (2003). *Poljska civilizacija* – Beograd: Geopoetika – 445. str.
- REUEL, K. W. (1982). The Polish Complex Tadeusz Konwicki Richard Lourie, *World Literature Today*, 56(4) – 720. str.

- RYMKIEWICZ, J. M., (1987) *Polskość czyli wszystko*. "Znak", nr 11-12., Krakov – str. 181-183
- SABATINI, A. J. (1983). *A Novel Set In Poland Where All Is Misery*, Philadelphia, Pa.
- SHALLCROSS, B. (2002). *Framing the Polish home: postwar cultural constructions of hearth, nation, and self*. Ohio University Press – 360. str.
- SZMYD, J. (1997). *Polskość a uniwersalizm kulturowy: uwagi społecznie prowokowane*. In *Forum Oświatowe* (Vol. 9, No. 1-2 (16-17), str. 293-304
- SZPORER, M. (1986). *Beyond Aesthetics of Censorship: Tadeusz Konwicki's Ordinary Politicking*, *Modern Fiction Studies*, 32(1) – 89 str.
- TOPOLSKI, J. (1995). *Historia Polski : od czasów najdawniejszych do 1990 roku – Wyd. 6.* – Warszawa: Kopia – 397. str.
- TUSK, D., (1987) *Polak rozłamany*. "Znak", nr 11-12., Krakov – str. 190-192
- TYMKOWSKI, M. (1999). *Kratka povijest Poljske; prevela Magdalena Najbar-Agičić* – Zagreb: Matica hrvatska – 221. str.
- WRZESIŃSKA, K. (2013). *Megalomania narodowa w ujęciu twórców polskich początku XX wieku*. *Sprawy Narodowościowe*, (42) – str. 85-99
- WOLSKI, J. (1998). *Monografia twórczości Tadeusza Konwickiego*, *Teksty Drugie*, 6 – str. 130–133
- ŻYNIS, B., (2003) *Koniec świata raz jeszcze : katastroficzne wątki w prozie Tadeusza Konwickiego*, Słupsk : Wydaw. Pomorskiej Akademii Pedagogicznej – 202. str.

INTERNETSKI IZVORI

1. <https://culture.pl/pl/arttykul/sylwetka-literacka-tadeusza-konwickiego>
(Pristup: 20. 8. 2020.)
2. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/mesjanizm-polski;3939898.html>
(Pristup: 20. 8. 2020.)
3. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zlota-wolnosc;4001762.html>
(Pristup: 20. 8. 2020.)